

300 - 1625

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLIV

Sa. : 175

Temmuz 1980

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 8 0

114236

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :

	Sayfa
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri (3 res. ve 14 levha ile birlikte)	459
———: Some Early Bronze Age Objects from the District of Çorum (with 3 fig. and 14 Pl.)	467
ÜNAL, AHMET: Hitit Tıbbının Ana Hatları	475
BAYKARA, TUNCER: Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri (3 planla birlikte)	497
UZUNÇARŞILI, İSMAIL HAKKI: Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabi Karadeniz Boğazının Tahkimi (1 harita ve 5 belge ile birlikte)	511
ARTUK, CEVRIYE: İftihar Madalyası (1 res. 2 belge ile birlikte)	535
GÜREL, ZİYA: Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk	539

Bibliyografya :

ÖZKAYA, PH. D. TÜTEN: İsvetiya Akademii nauk Tadjikskoy SSR No. 2(96) 1979:	575
———: P. G. Bulgakov; Jizni trudi Beruni (Beyruni'nin yaşamı ve yapıtları)	577
———: N. A. Baskakov; Osnovne vechi razvitiya sovetskogo uyguovedeni- ya (Sovyet Uygur Biliminin Gelişmesinde Başlıca Aşamalar)	580
———: S. G. Klyastorniy; Naskal'nye runicheskie nadpisi Mongolii (Moğolistan'da Kayalar Üzerine Yazılmış Rünik Yazılar)	581
———: N. A. Baskakov; Russkie familii Tyurkskogo proishojdeniya (Türk Kökenli Rus Soyadları)	582
———: T. Hodjanıyazov; Denejnoe obraşçenie gosudarstve Velikih Sel'djukov (Büyük Selçuklu Devletinde Para Tedavülü)	583
———: T. Hodjanıyazov; Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov (Büyük Selçuklu Devleti'nin Sikke Kataloğu)	584
———: V. I. Şpil'kova; Mladoturetskaya revolyutsiya 1908-1909 gg. (Genç Türk Devrimi 1908-1909)	584
———: I. I. Meşçaninov; Annotirovannyy slovar' Urartskogo (Bianskogo) yazıka (Urartu Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)	585
KARADENİZ, ŞADAN: Kitaplardan Haber	587

Haberler :

Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul Toplantısı	591
--	-----

Kapaktaki resim : Maşat-Höyük'te bulunan Tabarna mührü baskısı. Eski Hitit
Çağı. M. Ö. XVII. - XV. Yüzyıl

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XLIV

TEMMUZ 1980

Sayı : 175

HİTİT TIBBINİN ANA HATLARI*

AHMET ÜNAL

I. Giriş

Birçoklarımız bilerek veya bilmeyerek eski medeniyetlere hayranlıkla bakıyor, bu medeniyetlerin yaratıcılarının birtakım konularda bugüne nazaran daha ileri olduklarına inanıyoruz. Hepimiz milattan 3 bin yıl önce eski Mısırlı hekimlerin beyin ameliyatı veya diş dolgusu yaptıkları gibi haberleri, popüler kitaplarda veya gazete sütunlarında oldukça sık okumuşuzdur. Ancak birinci elden kaynaklara inip, yazılı belgelerin ışığı altında o medeniyetlerin verilerini araştırdığımızda, bu tür savlardan birçoğunun, yanlış yorumlar sonucu ortaya çıktığını görüyoruz.

Herkesin büyük ümitlerle baktığı, bir mucize beklediği ve sayıları 30 bini geçen Boğazköy Hitit arşivi tabletlerinden hareketle din, hukuk, bilim, teknik, edebiyat, güzel sanatlar, felsefe, matematik, ekonomi, coğrafya, tarih, astronomi, harp tekniği, sosyal ve ekonomik yaşam, tıp, doğa gözlemleri v.s. ve daha birçok konularda derinlemesine bir inceleme yapıldığında araştırmacı, yönelttiği ve metinlerden yanıtını beklediği sorunlardan bazı hallerde %70'in üzerinde bir oranın açık kaldığını görünce hayretler içinde kalıyor. Bu arşiv arasında örneğin, "falanca kral veya adam öldüğünde 65 yaşındaydı; askerlerin birçoğu harpte yaralandı; bugün kar yağıyor; bay - bayan × kara saçlı, kara gözlü, güzel - çirkin bir kimseydi; × merdivenleri inerken ayağı kaydı ve düştü; deprem oldu" v.s. ve daha bunun gibi binlerce, insanın dış ve ruh dünyası ile ilgili birçok şeylerin hiç ifade edilmemiş olduğunu görüyoruz. Bu durum tabiatıyla bu arşivin bir kraliyet arşivi olması, yalnız kral ve kraliyet ailesiyle ilgili konuları kapsamaması, halkla ilgili hemen hiçbir konuya yer vermemesinin bir sonucudur. Hitit ve genel olarak eski doğu insanının dünyaya bakış şekli de elbette büyük rol oynamıştır. İon doğa düşü-

* 6 Aralık 1979'da Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde verdiğim konferansın çok az değiştirilmiş şeklidir. Kullanılan kısaltmalar için bk. *J. Friedrich-A. Kammenhuber*, HW² Lfg. 1 (1975) 13 vdd.

nürlerine kadar, kim ne derse desin, bu konuda fazla bir ilerleme yoktur.

Yalnızca var olanları değil, eksik olanların da bir “*olumsuz kataloğu*”nu yapmak, araştırmacı için elbette büyük yararlar sağlamakta, belirli bir uygarlığı daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Hitit tıbbına da bir göz atıp, insanlığın çok önemli ve kaçınılmaz bir konusunu oluşturan bu dalda Hititlerin neleri bilip, neleri bilmediklerinin kısa bir bilançosunu vermek, yararlı olacaktır.

Şimdiye dek bu konuyla uğraşan araştırmacılar, haklı nedenlerle bir Hitit tıbbı olmadığı, Hititlerin dünya tıp bilimine hiçbir şey katamadıkları kanısındadırlar¹. Son zamanlarda Hitit tıbbı üzerine bir doktora tezi yazmış olan C. Burde bunun aksi kanıdadır. Bazı tek tük ilaçlara dayanarak ve sünnetsiz erkeklik uzvunun tedavisinde ayrı yöntemler uygulanmış olduğu tezinden hareketle, Hititlerin Babil tıbbını aynen kopya etmiş olmakla birlikte, ona bir takım katkılar yaptıklarını öne sürmektedir². Hititçede “*tıp*” sözcüğünün karşılığı dahi yoktur. Hint - Avrupai dillerdeki “*medicina, medicus, medicine*” v.s.’nin kökü **med* - “ölçmek, ölçülü olmak”la ilgilidir³. Hititçede bunun benzeri bir kelime yoktur. *mat* - “*katlanmak, cesaret etmek*” fiili herhalde bu kelimeyle etimolojik ilişkiye geçirilemez.

M. Ö. I. bin yılın ikinci yarısında medeni dünyanın hiçbir yöresinde görülmeyen bir zirveye ulaşan ve Achamenid sarayına İstanköy’lü Apollonides ve Knidos’lu Ktesias gibi doktorlar gönderen, modern hekimliğin babası gene İstanköy’lü Hippokrates’i ve daha sonra da Lokman Hekim’i yetiştiren batı Anadolu’nun, eğer tabiri caizse M. Ö. II. bin yılda bir “cehalet devri” yaşamış olması, insanı gerçekten şaşırtıyor. O Hippokrates ki (M. Ö. 460-370) bir hastalığın teşhisinde esas aldığı faktörleri şöyle sıralamaktadır: “*insanın tabiatı, hastalık durumu, hastanın bizzat kendisi, verilen ilaçlar, verilmesi gereken ilaçlar, hava durumu, arazinin yapısı, alışkanlıkları, yaşam tarzı, uğraşları,*

¹ H. G. Güterbock, Bulletin of the History of Medicine 36 (1962) 109 vd.; G. Jantzen, Deutsches Aerzteblatt 46. Jahrgang (1969) 3255 vd.; H. A. Hoffner, BASOR 226 (1977) 78.

² StBoT 19 (1974) 53.

³ J. Pokorny, IEW (1959) 705 vd.

yaşı, konuşmaları, davranışları, suskun olup olmadığı, düşünceleri, uykusu, uykusuzluğu, gördüğü rüyaların cins ve zamanı, saçlarıyla oynayıp oynamadığı, kaşıntı, gözyaşları, ateşi, büyük ve küçük abdestleri, balgamı, istifrası, o zamana dek geçirilen hastalıkların sayısı ve silsilesi, nasıl iyileştikleri veya geliştikleri, terleme, üşüme, nöbet tutması, öksürme, tıksırma, yutkunma, nefes alma, bağırsak gazı (gürültülü veya gürültüsüz), kanama ve basur”⁴.

M. Ö. II. bin yıl Anadolu’sunda maalesef bu kadar gelişmiş bir tıp ve böyle bir hekim göremiyoruz. Buna karşın Hippokrates’ten yaklaşık bin yıl önce yaşayan Hitit prensi Kantuzili, şu sözleriyle kaderciliğin adeta somut bir örneğini veriyor: “*Yaşam ölümlle, ölümse yaşamla yakından ilgilidir. İnsanoğlunun ömrü ebedi değildir. Onun günleri sayılıdır. Eğer insanoğlunun ömrü ebedi olsaydı, bir süre kötü bir hastalığa katlanabilirdi ve bu hastalık onun için bir intikam olmaktan çıkardı*”⁵.

Mukayeseli dil bilime dayanarak erken devir Hint - Avrupai kavimlerde tıp bilimine baktığımızda, tedavi yöntemlerinin hakim olan uğraşı sahalarına göre şu üç sınıfa ayrıldığını görüyoruz⁶:

1 — Din ve dolayısıyla rahiplerin hüküm sürdüğü toplumlarda büyüyle tedavi (*mathrō. baēšaza* -).

2 — Savaşçı toplumlarda “*bıçak*”la tedavi, yani cerrahi *karētō. baēšaza*-).

3 — Tarımla uğraşan toplumlarda şifalı otlarla tedavi, (*urvarō. baēšaza*-).

Eğer Hitit tıbbını bu kategorilerden birine sokmak gerekirse bunun, tarımla uğraşan bir toplum olarak droglara (hit. *wašši*-, ak. *ŠAMMU*) dayanan bir tıp olduğunu, aşağıda vereceğimiz bilgilerden sonra göreceğiz. Ancak bu arada dinin de etkisi büyük olduğundan, büyü ile tedavinin de büyük yer tuttuğunu izleyeceğiz. Bu sonuncu faktör M. Ö. 13. y.y. da ağırlığını gösteren Hurri etkilerinden sonra daha da artmıştır. Majik ritüellerin pek çoğu Hurri, Luvi ve Arzava kökenlidir. Savaşçı bir kavim olmalarına rağmen, cerrahinin, tabii metinlere aksettği ölçüde, Hititlerde hiç yer almadığını görüyoruz.

Sosyal yaşamın tüm diğer yönleri gibi, hastalıklar konusu da tanrılarla çok yakından ilişkilidir. Hititçede “*hastalanmak, hasta olmak*”

⁴ *Hippokrates* II 670.

⁵ KUB XXX 10 Vs. 20-24.

⁶ J. Puhvel, *Mythological Reflections of Indo - European Medicine* s. 371, 375 [ayrı basım].

sözcüğü (*ištark-*) geçişli bir fiildir⁷, ve bunun çoğu zaman belirtilmeyen öznesi, tarihi devirlerde unutulmuş ve kalıplaşmış olmasına rağmen, tanrılar veya demonlar olacaktır. Bundan dolayı, açlık, kıtlık, doğal afetler, hastalıklar v.s. gibi ilahi cezalardan kurtulmanın tek çaresi, tanrılara gerekli ihtimamı göstermek, onlara hiyerarşik bir şekilde programlaştırılmış olan kurbanları zamanında sunmaktır⁸. Diğer taraftan, tanrılar da aynı şekilde insanlara bağlıydılar; Romalılarda olduğu gibi “*do ut des*” (*veriyorum ki veresin*) prensibine ve karşılıklı çıkar esasına dayanan bu bağımlılığın, tanrılar da, insanlar da farkındaydılar. Bu karşılıklı çıkarın en güzel örneğini, Kumarbi efsanesinde tanrı EA’nın, insanları yok etmeyi planlayan tanrılara verdiği şu öğütte buluyoruz: “*İnsanlığı niçin mahvetmek istiyorsunuz? Onlar tanrılara kurban sunup, ıtriyat olarak sedir ağacı yakmıyorlar mı? Eğer insanları mahvederseniz, tanrılar varlıklarını sürdürebilirler mi? Onlara ekmek ve şarabı kim sunacak? Kahraman Fırtına Tanrısı’nın sapana yapışıp ekin ekmesi; Istar ve Hepat’ın da öğütme taşında (un) öğütmeleri gerek-meyecek mi?*”⁹.

II. Murşili veba dualarında tanrılardan vebayı durdurmalarını, aksi halde, Hatti ülkesinde herkesin öleceğini ve onlara kurban sunacak kimsenin kalmayacağını, gayet kurnazca ve açık bir mantıkla dile getiriyor. Kraliçe Puduhepa’nın adak metinleri, kocası Hattuşili’nin iyileşmesi, hayatta kalması karşılığı sonsuz vaatlerle doludur¹⁰. Başka bir metinde, kralın sefere çıkmadığı yıl “*sefere çıkma bayramı*”nın kutlanmıyacağı yazılıdır. Bu kadar dindar olarak tanıdığımız Hitit insanının kurnazlık ve pratik zekâsı, gerçekten insanın takdirini kazanıyor.

Burada hastalıklarla tanrılar arasındaki yakın ilişkiyi gösterebilmek için bazı örnekler vermekte yarar vardır: Gene Kantuzili duasına benzeyen bir metinde şunları okuyoruz: “*Bana bu hastalığı hangi tanrı verdi? Ey güneş tanrısı, o tanrı ister gökte ister yerde olsun, sen ona git ve ona sor! Ey tanrım ben sana ne yaptım, ne günah işledim? Beni*

⁷ J. Friedrich, HE I² (1960) § 238.

⁸ Burada hemen belirtmek gerekir ki, sadece hastalık yapan kötü tanrılar, demonlar değil; ihmal edildiklerinde diğer tanrılar da bu gibi felaketlere yol açabiliyorlardı.

⁹ KUB XXXIII 100 + XXXVI 16 III 1-8.

¹⁰ KUB XV 1-30; XXI 27 + III 36 vd. Krş. KBo IV 6, bk. A. Ünal - A. Kammenhuber, KZ 88 (1974) 159 ve a. n. 7-8.

yaratan tanrım! Kara toprağı yaratan(?) tanrı! Şimdi ben sana ne yaptım (da bana bu hastalığı verdin?)”¹¹.

Fal metinleri hastalık nedenlerinin ve bu hastalığı yapan tanrıların araştırılıp bulunması ile ilgili olarak sorularla doludur¹². Pudu-ḥepa, eniştesi Tattamaru’ya bir mektubunda şöyle diyor: “*Sen Tattamaru, kızkardeşimin kızını zevce olarak almıştın. Ancak talih tanrıcısı (Gulšeš) sana kızdı ve o senin için öldü*¹³. Bir fal metninde kral, bu sene mi, yoksa 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., senede mi öleceğini tanrısından soruyor¹⁴. Gene II. Murşili veba dualarında, Hatti ülkesini kırıp geçiren büyük salgın hastalığına neden olarak şu ihtimalleri sayıyor:

- 1 — Tanrıların ihmali.
- 2 — Genç Tathalya’nın haksız yere öldürülmesi.
- 3 — Mısır - Hitit antlaşmasının getirdiği yükümlülöklere uyulmaması.

4 — Mala (Fırat) nehrine sunulan kurbanların ihmali.

5 — Babası I. Šuppiluliuma’nın Mısır’dan getirdiğı esirlerin vebayı taşımaları ve Hatti ülkesine yaymaları ki, bu sonuncusunu gerçek nedenlerin başında saymak gerekir; diğerleri ise hep tanrılarla ilgilidir¹⁵. Gerçekte ise, bu esirlerin hastalıklı olarak geldikleri kesin değildir. Veba herhalde kötü bakım ve sıkışık konaklama sonucu Hatti ülkesinde çıkmış olacaktır¹⁶.

Diğer taraftan dualar ve majik ritüallerde tanrılardan genellikle şu iyilikler istenmektedir:

Hayat (ḫuišwatar), sağlık (ḫaddulatar, tarrilatar), zindelik (inna-rawatar), uzun yıllar (MU^{HI.A} GÍD.DA), sağlık, selamet (aššul), gelişme, bereket, bolluk (minumar), erkek veya kız evlatlar (DUMUMEŠ, DUMU. SAL^{MES}), sevgi, şefkat (aššiyatar), sevinç, neşe (duškaratt-), ruhun tenviri (ZI-aš lalukkima-), gözlerin görme gücü (IGI^{HI.A}-waš uškiyawar), boyunun dikliğı(?), kas gücü(?) (GU-tar), diklik (šara appatar),

¹¹ CTH 374 Vs. II 9 vd. Bk. H. Otten - Chr. Rüster, ZA 64 (1975) 241. Bu dua W. Lambert ve H. G. Güterbock’a göre Babil kökenlidir, bk. Güterbock, Neues Handbuch der Literatur (1978) 228 vd.

¹² A. Unal, THeth 6 (1978) 100 vdd.

¹³ KUB XXIII 85.5 vdd.

¹⁴ KUB VI 7 + XVIII 58 III 2 vdd.

¹⁵ Krş. Güterbock, RHA 66 (1960) 57 vd.; M. Vieyra, RA 68 (1974) 121 vdd.

¹⁶ II. Pestgeb. § 4.

cinsel kudret (tarḫuilitar), muzaffer silahlar (para neyanteš GİS¹⁷TUKUL), gelişme, büyüme (šišduwar), itaat (tummantiya-) ¹⁷.

Buna karşı tanrılardan şu kötülükleri de alıp uzaklaştırmaları istenmektedir: *hastalık (irman-), korku(?) (wetman- = weritema-?), har-napišta-, baş hastalığı (haršanaš GIG-an), insanın kötü şeyleri (antuḫšaš idalu INIM^{MES}-ar), intikam (kattawatar), diz hastalığı (ginuwaš GIG-an), kalp/iç hastalığı (ŠA-aš GIG-an)* ¹⁸.

II. DOKTORLAR

Tıp gibi önemli, karmaşık ve ihtisaslaşmayı gerektiren bir konuda Hititlerde de elbette doktorların rolü büyüktü. Diğer birçok sahalarda olduğu gibi, Hititler doktorluk konusunda da gerek kendilerinden önceki yerli Anadolu kavimlerinden ve gerekse Hurriler ve Babil-lilerden çok şeyler almışlardır. Hititçede, tıpta olduğu gibi, bir “*doktor, hekim*” sözcüğü de yoktur. Sumerceden alınan LÚ A. ZU (*asú*) ¹⁹ bu işi yapmaktadır. Mezopotamya’dakinin aksine, aslında LÚ *āšipu*’nun görevi olan majik ritüallerde de uzmanlık görevini yürütmektedir. Mısır’da olduğu gibi doktorların katiplikle de çok yakından ilişkileri vardır ki, bu da bize doktorluk, büyü ve katipliğin nasıl iç içe girdiğini gösteriyor. Bunun en güzel örneğini, hem bir başkatip, hem bir doktor, hem de büyük bir devlet adamı olan; III. Hattuşili’nin baş danışmanı, uzun yıllar yaşamış ve bu kralı çocukluğunda tutulmuş olduğu bir illetten kurtaran meşhur Mitannamuwa’dır ²⁰. İmparatorluk çağında, özellikle Muwattali ve III. Hattuşili devrinde çeşitli uzmanlık konularında Babil ve Mısır’dan doktorlar getirildiğini biliyoruz ²¹. Ancak bir mahkeme tutanağından ²² Hutipi ve Akiya adlı iki yerli doktorun da var olduğunu öğreniyoruz. Doktorların devlet tekelinde mi, yoksa serbest olarak mı

¹⁷ A. Kammenhuber, MSS 3 (1958) 38; A. Ünal, Belleten XLI/163 (1977) 425 vd. ve a. n. 9 vdd.

¹⁸ KUB XXIX 1 + II 18-22; krş. II 32 vdd.

¹⁹ Güterbock, BHM 36 s. 109 vdd.’na göre “*suyu bilen, tanıyan kimse*”.

²⁰ KBo IV 12 Vs. I 5-12, Ünal, THeth 3 (1974) 60 vd.

²¹ E. Edel, Aegyptische Aerzte und aegyptische Medizin am hethitischen Königshof. Neue Funde von Keilschriftbriefen Ramses II. aus Boğazköy (1976) 38 vdd.

²² KUB XXXIV 45 + KBo XVI 63 Vs. 12 vd. = R. Werner, StBoT 4 (1967) 50.

çalıştıklarını bilemiyoruz. Hitit kanunlarına göre kasten yaralanan kimseleri, muhakkak ki cerrahi olarak ameliyat ve tedavi eden doktor, ücretini suçludan alıyordu²³. Kralın söz konusu olduğu çok önemli hastalıklarda tedaviyi yapacak doktorun seçimi fal vasıtasıyla saptanıyordu²⁴. Doktorların halkın tedavisinde çalıştıklarına dair bir kayıt bulunmadığı gibi, yetişme ve eğitimleri hakkında da hiçbir şey bilmiyoruz. Ancak tablet evlerinde veya çıraklık usulüne göre yetişmeleri mümkündür. “*Doktorların büyüğü*” (GAL LÚMEŠ A. ZU), “*şef doktor*” (LÚA.ZU SAG), “*asistan / küçük doktor*” (LÚA.ZU TUR) gibi ünvanlar²⁵, bu meslek dalındaki hiyerarşiyi göstermektedir. Ayrıca “*kadın doktorlar*” da mevcuttur (SALA.ZU), ancak bunlar doktorluk değil, herhalde hemşirelik veya SALŠU.GI gibi majik ritualler yapıyorlardı.

LÚA.ZU’nun yanında “*bakıcı, kâhin*” (LÚAZU = *barú*) ve “*büyü rahibi*” (LÚāšīpu / *apīši-*) gibi gene Babil kökenli uzmanlar, özellikle büyüü gerektiren tıbbi konularla da uğraşıyorlardı²⁶.

Diğerleri yanında çeşitli hastalıklara karşı majik ritualleri icra eden SALŠU.GI (*hašawa-*), LÚMUŠEN.DÜ, LÚIGI. MUŠEN, LÚHAL, LÚAZU v.s. gibi meslek sahiplerinin çoğunlukla Arzava (Luvi?) ve Kizzuvatna (Hurri) kökenli olduklarını gözlüyoruz ki, bu da, bu rituallerdeki Hattice, Luvice, Hurrice ve Babilce pasajlar ve diğer unsurlar da göz önünde tutulduğunda, Hititlerin bu konuda ne kadar zayıf ve dışa bağlı olduklarını gösteriyor ve gözlerimizin önüne renkli bir etnolojik malzeme mozaïği seriyor. Belirli kent sakinlerinin hemen tümünün maji ile uğraştıkları, bu işi meslek edindikleri anlaşılıyor. Luvi bölgesinde aranması gereken Alupiya sakinleri buna örnek teşkil ediyorlar²⁷.

Burada, Hititlerin Babil ve Mısır’dan doktor ve büyü uzmanı istekleriyle ilgili metinlere de değinmek istiyoruz ki, bunların pek çoğu, ömrü boyunca hastalıklardan kurtulamayan ve buna rağmen

²³ Hitit Kanunları § 10’a (paralel metin § IX) göre başından yaralanan bir kimseyi tedavi eden doktorun ücreti 3 sekel, yani yaklaşık 27 gram gümüşdür. Ancak bu tedavi yönteminin niteliği hakkında bilgimiz yoktur.

²⁴ KUB XXII 61 Vs. 14 vdd., bk. aşağıda s. 15.

²⁵ C. Burde, StBoT 19 s. 9 vd.

²⁶ Bk. H. M. Kümmel, StBoT 3 (1967) 67; Edel, Aertze s. 51; Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. 3 s. 185; H. Otten, AfO 25 (1974-76) 175 vdd.

²⁷ KUB VII 29 Vs. 1-4.

en az 70 yıl yaşamış olan III. Hattuşili devrine tarihlenmektedir. Hattuşili'nin Babil kralı Kadaşman-ellil'e yazdığı bir mektuptan şunları öğreniyoruz²⁸: Babil Kralı Hattuşili'yi, daha önce Hatti'ye gönderilmiş olan iki Babilli büyü uzmanını (*āšipu*) zorla tutmakla suçluyor. Hattuşili ise bu uzmanlardan birinin öldüğünü, hizmetçilerininse bir elçi eşliğinde Babil'e geri gönderildiğini yazıyor. Babilli bir büyücü ve hekimini zorla tutma işi, Muwattalli zamanında olmuş; Hattuşili o zamanlar Muwattalli'yi "bu adamları haksız yere niçin zorla burada tutuyorsun" diye azarlamış. O büyü rahibi ölmüş; hekim ise Hattuşili'nin bir akrabası ile evlenmiş, ev, mal mülk sahibi olmuş. Hattuşili devamla "eğer o (hekim şimdi) ben memleketime gideceğim derse, elbette gidebilir; ben hekim Rabā-ša-Marduk'u burada zorla alıkoymuyorum ki" diyor.

III. Hattuşili Mısır'dan da kendisi, kız kardeşi Matanazi ve yeğeni Tarhuntaş kralı Kurunta için ilaç ve hekimler istemiştir. Bunlardan Tarhuntaş kralı ile ilgili olan mektup II. Ramses'in, ağzından şöyledir²⁹. "Bak işte şimdi kâtip ve hekim Paraemahū'yu gönderiyorum. O, Tarhuntaş kralı Kurunta için şifalı otlar hazırlamak için gönderilmiştir. O, senin istediğin tüm ilaçları yapacaktır. O, sana gelir gelmez, onu Tarhuntaş kralı Kurunta'ya teslim et ki, ilaçları hazırlayabilsin; orada bulunan (Kurunta'nın yanında) iki hekimini ise geri gönder, onların Mısır'a dönmelerini sağla! Kâtip ve hekim Paraemahū ona ulaşır ulaşmaz, onlar (her iki hekim) oradaki işlerine son versinler.....". Burada, yabancı bir kralla mektuplaşma yetkisi olmayan vasal kral Kurunta'ya, amcası Hattuşili'nin aracılık ettiğini görüyoruz. Bu hekimlere karşı Mısır'a Hupišna'lı taş ustalarının gönderilmiş olması muhtemeldir.

III. TIBBİ NİTELİKTEKİ METİNLER

Boğazköy arşivinde, diğer metin çeşitlerine kıyasla pek fazla olmamakla birlikte, bazı tıbbi metinler bulunmuştur. Bunların pek çoğu, yukarıda belirtildiği gibi, Akadcadır³⁰. Hititçe olanlar ise Akadcadan tercüme edilmiştir. Bu sonuncular şu iki şıkka ayrılmaktadır:

²⁸ KBo I 10 = A. L. Oppenheim, Letters from Mesopotamia (1967) 145; *Edel, Aerzte* s. 51.

²⁹ KUB III 67 = *Edel, Aerzte* s. 46 vd.

³⁰ CTH nr. 808 vdd. Krş. R. Labat, AfO 17 (1954-56) 150.

1 — Diyagnostik fallar: “*eğer bir kimsede şu şu belirtiler varsa, o ölecektir / iyileşecektir*” modelindedirler ki, bunlar konumuzu pek fazla ilgilendirmemektedir.

2 — Reçete metinleri: tabletin başında, eğer biliniyorsa, hastalığın adı; bu yoksa hastalığın semptomları, rahatsız olan uzuvlar sayılır. Sonra da buna karşı kullanılacak reçeteler verilir. Bu bölümde sadece droglar değil, ilaçların hazırlanış şekli de yer alır. Çoğu öğeler, maalesef hemen hiç adlarını bilmediğimiz bitki, bitki tohumları, tomurcuk, çiçek ve bitkisel yağlardır. Burada da mukayeseli etnolojinin, bu bitkilerden hiç olmazsa bazılarının adlarının tesbitinde yararlı sonuçlar vereceği kanısındayız. Droglar karıştırılırken ne bir miktar, ne de oran verilmiştir ki, bunu doktor veya eczacılar herhalde ezbere biliyorlardı. Çok nadir durumlarda kurşun da (A. BÂR) tedavide kullanılıyordu³¹.

IV. HASTALIKLARIN NEDENLERİ

Mezopotamya’da olduğu gibi Hititler de, insanın karşıt iki boyut, yani temiz olan gök ve kirli olan yer tarafından büyük ölçüde etkilendiği inancındaydılar. İnsanın sürekli olarak üzerinde oturmak, yaşamak zorunda olduğu kara toprak, sürekli müdahaleleriyle insan yaşamı için gerekli düzeni bozmaktaydı. Bu iki boyut arasında mağara, yer çatlağı, düdenler v.s. gibi boşluklar vardır ve bu boşluklardan her an yeraltı ruhları çıkabilmekte ve insanları kötü yönde etkilemektedirler. Bundan dolayı Hitit insanının da asıl çabası, bu ruhları yeryüzüne çıkarmamak, çıkmış olanları ise, kovalamaktır, çünkü bunlar diğer her türlü musibet yanında, hastalıklara da neden olabiliyorlardı. Bunlara karşı yapılan sayısız ritüeller bunun içindir. Bunun yanında ihmal edilen, kızdırılan hemen her tanrının da, hastalık yarattığına inanılıyordu. “*Eğer bir tanrı bir insana karşı kızarsa, onu hasta eder*” kaydı, bu saplantıya en güzel örnektir³². İşhara ve oğulları³³, Nergal, Güneş tanrısı, Lelwani ve Jarri ise hastalık ve vebalar için sorumlu tutulmuşlardır³⁴. Hastalıklarla tanrılar ve demonlar arasındaki yakın ilişki, bazı hastalıkların tanrı veya demon

³¹ Örneğin erkeklik uzvunun tedavisinde, bk. *Burde*, StBoT 19 s. 51 vd.

³² KUB V 6 + I 45 vd.

³³ *H. Otten*, HTR (1958) 100.

³⁴ *V. Haas*, Or 40 (1971) 410 vdd.

adlarıyla anılmalarına neden olmuştur. Batıl inanç diye nitelendirebileceğimiz bu durum, kötü beslenme, halk sağlığı, temizlik, soğuk, konaklama şartları, genetik v.s. gibi gerçek faktörlerden çok, yalnızca hastalık sonucu ortaya çıkan acı, ağrı ve sızılar üzerinde durulması gibi bir durum ortaya koymuştur. Aşağıda kısaca değineceğimiz ve insana ilk bakışta gerçekten bilimselmiş gibi gözüken diğer bazı hastalık faktörlerinin de maalesef din, büyü veya unutulmuş, klişeleşmiş bir takım tecrübelerle ilişkili olduğu görülüyor.

Bu faktörler arasında maddi ve manevi olarak iki kısımda mütalaa edilen pisliği (*paḫratar*) saymak gerekir. Bu konuda Tunnawi ritualinden vereceğimiz örnek şöyledir:

“Eğer erkek veya kadın herhangi bir insan pislik içine girmiş veya başka bir kimse onu pisliğin içine sokmuşsa (metin: *majik olarak çağrılmışsa*) ve (bunun sonucu) kadının çocukları peşpeşe ölürlerse veya kadın çocuk düşürürse veya erkek ve kadının uzuvları pislik sonucu parçalanmışsa³⁵, o insan pislik görmüş demektir ve aşağıdaki ‘pislik rituali’ni yapması gerekecektir”³⁶. Esasen sonu gelmez ayinler ve enstrüksiyonlardaki buyrukların amacı³⁷, bu pisliği def etmektir³⁸. Somut önlemlerse hemen hiç alınmamıştır. Müzelerdeki birkaç göstermelik “banyo küveti”, Hitit Kanunlarındaki umuma ait su yalağının(?) kirletilmesinin cezaya tabi olması, kazılarda çıkan su kanalları ve kanalizasyonlar hiçbir zaman Hitit hijyenisinin kanıtı değildir. Örneğin tuvalet ne kazılarda bulunmuştur, ne de Hititçede böyle bir kelime vardır³⁹. Kentlerin idrar ve diğer pisliklerden ancak su baskını sonucu temizlendiğini, bir ritualdeki analoji büyüünden tesadüfen öğrenmekteyiz⁴⁰.

³⁵ *arḫa šarran*’ın kelime kelime çevirisi “kopmuş, çatlamış, (birbirinden) ayrılmış” olmakla birlikte, bunun ne çeşit bir hastalığı belirttiği anlaşılamamaktadır. Ne var ki pislikten dolayı ciltte meydana gelen çatlak veya yaralarla ilgili olduğu kestirilebilir.

³⁶ Tunn I 1 vdd.

³⁷ KUB XIII 3; 4 // Krş. ayrıca KUB V 7 Vs. 27, 28 vd.; XVI 34 I 5 vdd.; AT 454 Vs. II 9 vdd., bk. Ünal, THeth 6 s. 17.

³⁸ KBo XXIII 1 // Vs. 19 vdd.’nın gösterdiği gibi, tanrıların dahi pislikten göğe, dağlara, denize ve yollara kaçtıklarına inanılmaktaydı.

³⁹ HW s. 96’da karşılığı “*aptesane(?)*” olarak verilen *DUGkalli*’nin bu anlama gelemeyeceğini KUB LXVIII 9 II 10 göstermektedir, çünkü burada gümüşten bir *DUGkalli* – söz konusudur. *huššelli*’ninse gene “*aptesane(?)*, *tuvalet(?)*” anlamını taşıyıp taşımadığı çok şüphelidir, bk. H. G. Güterbock, *Oriens* 10 (1957) 353; J. Tischler, *Hethitisches etymologisches Glossar Lfg. 2* (1978) 315.

⁴⁰ KBo X 45 // IV 37 vd., krş. Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. 3 s. 231.

Siyah büyü de (*alwanzatar* v.s.) hastalık faktörleri arasında büyük bir yer tutmaktadır. İnsan gerçekten, büyü sonucu ortaya çıktığına inanılan hastalıkların neler olabileceğini merak ediyor. Anadolu'da yaygın olan inanca göre bunların, biraz aşağıda değineceğimiz gibi, ruh hastalıklarıyla ilgili olması muhtemeldir.

İşlenmiş günah ve suçlar (*waštai-*, *waštul-*) – ki bunlar Veba Dualarının gösterdiği gibi varislere de geçebilmektedir –, kan davası, yani adam öldürme v.s. (*ešhar-*), yemin ve antlaşma şartlarını çiğneme, Babil menşeli Tawananna'nın lanetlemeleri yüzünden genç yaşta ölen II. Mursili'nin talihsiz karısı örneğinin gösterdiği gibi lanetleme⁴¹, askeri sefer dönüşü askerler⁴² veya birlikte getirilen esirlerin⁴³ taşıdıkları bulaşıcı hastalıklar ve sonuç olarak hasta hayvanların bulaşıcı hastalıkları yaymaları(?)⁴⁴ da hastalığa neden olan faktörler arasında sayılmaktadır. Bu bölümü böyle kötümser bir tabloyla bitirmemek için gerçekçi bir gözleme değinmek istiyoruz ki, bu da oldukça kırık bir fal metninde kışlalardaki sıkışık iskân sonucu herhalde tifoya benzeyen bir salgın hastalığın çıkmaması için askerlerin onarlık mı, yoksa yirmişerlik gruplar halinde mi koğuşlara yerleştirilmeleri gerektiği hakkındaki bir fal sorusudur⁴⁵.

V. BİLİNER HASTALIKLAR VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Muhakkak ki, bazı “medeniyet hastalıkları” hariç, bugün Anadolu'da mevcut tüm hastalıklar, Hititler devri Anadolu'sunda da vardı. Hastalıkların en belası, niteliğini yakından tanıyamadığımız, ancak kitle halinde ölümlere⁴⁶ neden olan ve Hititlerin *henkan* (ÜŞ-an) dedikleri veba, kolera veya tifo gibi bir hastalık olması muhtemel olan salgın hastalıktır⁴⁷. Bu hastalık belirli devirlerde Anadolu'nun nüfusunu kırıp geçirmiş gözüküyor. En meşhuru ve yaygın olanı, II. Murşili'nin Veba Dualarında⁴⁸ sözünü ettiği, ta I. Şup-

⁴¹ *hurtai-*, KUB XIV 4 III 18 vdd., 23, *Ünal*, THeth. 3 s. 39 vd.

⁴² KBo XV 1 I 1 vdd.

⁴³ Pestgeb. passim

⁴⁴ Hitit Kanunları § 163. Ancak *Ivanov*'un yorumu bunun tamamen aksidir, bk. aşağıda s. 13 ve a.n. 124.

⁴⁵ KUB V 3 I 45.

⁴⁶ *akkišk-*, bk. *Friedrich - Kammenhuber*, HW² Lfg. 1 s. 51 vd.; *Kammenhuber*, Mat. heth. Thes. Lfg. 1 (1973) 13 vdd.

⁴⁷ *A. Archi*, Parola del Passato 179 (1978) 81 vdd.

⁴⁸ *A. Götze*, KIF 1 (1927-30) 161 vdd.

piluliuma devrinden, kendi saltanatının içine kadar Hatti ülkesini kasıp kavuran ve I. Şuppiluliuma, II. Arnuwanda ve belki de Kargamiş kralı Şarri - Kuşuh'un ölümlerine neden olanıdır. Çok uzun süre devam edebilen⁴⁹ bu korkunç hastalığın, insanların yoğun olarak bulunduğu yerlerde, karargâhta, yerleşim yerlerinde, müstahkem mevkilerde v.s. ortaya çıkıp çıkmayacağı, birçok fal metinlerine konu teşkil etmiştir⁵⁰. Hitit tıbbı böyle bir salgın hastalık şöyle dursun, basit bir rahatsızlığı bile tedavi edecek yöntemlerden yoksun olduğundan, bu musibetin defi çarelerini dua, büyü ve diğer bazı batıl inançlarda aramıştır. II. Murşili'nin didaktik hilelerle bu hastalığı nasıl bertaraf etmeye çalıştığını, yukarda gördük. Dualarda sadece tanrılara yalvarıp yakarmakla, yapılan suç ve günahlar telafi edilmek, tanrılarda merhamet ve ikna duyguları yaratılmakla yetinilmiştir.

Büyü veya majik ritüallerde ise çok sayıda yöntemlere başvurulmuştur. Ritüallerdeki model şudur: "*Falanca şöyle der: Eğer ülkede veya ordugâhta veba çıkar, insanlar atlar, sığırlar kitle halinde ölürlerse, şu şu rituali yaparım*"⁵¹. Arkadan, biz modern insana saçmaymış gibi gelen bir takım hokus pokuslar geliyor ki, bunların da hasta üzerinde tıbbi ve psikolojik açıdan ne derece etkili olduğunu, gene mukayeseli etnoloji yardımıyla araştırmak gerekecektir. Yaygın bir yöntem de, hastalık v.s. gibi kötülüklerin, "*günah keçisi*" dediğimiz keçi, koyun, fare, boğa, eşek, insanlar ve oklara majik olarak aktarılması ve bunların düşman ülkesine kovalanması veya atılmasıdır⁵².

Majik tedavi yöntemleri arasında hasta olan uzuvları köpeğe yalatma⁵³, hastalığın kraliyet çiftinden alınıp toprağa gömülmesi⁵⁴, majik eylemle tedavi sırasında rahibin hastadan gizli olarak tuttuğu *partuni*- kuşlarını aniden ağaca salıvermesi suretiyle gerçekleştirilmek istenen psikolojik efekt⁵⁵, büyü veya

⁴⁹ KUB XXII 44 I 1'de Hatti ülkesinde vebanın çok uzun sürdüğünden yakınılmaktadır.

⁵⁰ Krş. Ünal, THeth 6 s. 15.

⁵¹ Örneğin KBo XV 1; KUB VII 54; IX 31 //; XXXIV 74; HT 1 II 17 vdd., bk. H. M. Kümmel, StBoT 3 s. 117.

⁵² Ünal, Belleten XLI/163 (1977) 426 ve a. n. 16.

⁵³ Örneğin KUB XXXV 148 + Rs. III 14 vdd. bk. Friedrich - Kammenhuber, HW² Lfg. 3 s. 234.

⁵⁴ Yani bir nevi empozeyle tedavi, bk. KBo XVII 1 // Vs. I 12, Rs. III 11, IV 2, H. Otten - V. Souček, StBoT 8 (1969) 18 vdd.

⁵⁵ KBo XVII 1 // Rs. IV 36 vd., bk. Otten - Soucek, y.a.g.e. s. 38.

çeşitli yaralara karşı köpek pisliğinin çeşitli bitki çiçekleriyle karıştırılması sonucu elde edilen macunun hastanın vücuduna sürülmesi⁵⁶, ve nihayet, hasta olan 12 uzvun⁵⁷ hastalıklarının, bunlara tekabül eden koyun, koç, keçi veya eşeğin 12 uzvunun parçalanarak baş, boğaz, kulak, kol, el, parmak, tırnak, kaburga, karın, cinsiyet uzuvları, haya, ayak, ayak parmakları, ayak tırnakları, kemikler, damarlar(?), kan, bağırsak v.s. gibi uzuvlar üzerine yerleştirilmesi suretiyle majik olarak onlara aktarılması⁵⁸ gibi çoğu Kizzuvatna menşeli uygulamalar büyük bir yer tutuyordu.

Bu tip majik eylemlerden, koyunun iç organlarının pişirilerek hastaya yedirilmesi yalnız majik değil, aynı zamanda bir tür "*homöopatik kur*" görevi yapmıştır⁵⁹.

Kralın düşman ülkesinden dönüşünde insanlar arasında veba çıktığında ise, o düşman ülkesinden biri kadın diğeri erkek iki esir getiriliyor ve vekil insan (substitution) olarak tanrıya sunuluyorlar ki, bu insanların kurban edildiklerini tahmin ediyoruz⁶⁰. Sadece vebaya karşı değil, genel olarak tüm kötülöklere karşı diğeri majik eylemler arasında yıkama, merhem sürme, tarama, su serpmeye, suni bir kapıdan geçirme, renkli yün iplerle bağlama, kuş uçurma, kulakları yünle tıkama, giydirilen elbiseleri yırtma, kurban sunma⁶¹ ve nihayet doğada mevcut veya yapmacık olarak yapılan, akla hayale sığmaz sembolik analogi büyüleri vardır. Burada sembolik olarak iyi veya kötü birtakım eylemler ya suni olarak yapılmakta veya doğada mevcut olanları sayılmakta ve aynı şeyin, örneğin hastanın başına gelmemesi veya bunun aksine kötölük veya bu kötölüğün yaratıcısının başına gelmesi istenmektedir⁶² ki, bunlardan bazı örnekler şöyledir: (yıkanaan)

⁵⁶ *Şalpa*-, bk. KUB XXIV 14 I 2 vdd.

⁵⁷ Bu uzuvların sayısı gerçekte 12'yi geçmektedir.

⁵⁸ *S. Alp*, *Anatolia* 2 (1957) 36 vdd.; *Güterbock*, *BHM* 36 s. 109 vdd.; *V. Haas*, *Or* 40 (1971) 410 vdd.

⁵⁹ *F. Sommer - A. Falkenstein*, *HAB* (1938) 95, 185; *Sommer*, *OLZ* 1939, 687; *H. Kronasser*, *Die Sprache* 7 (1961) 146.

⁶⁰ *KBo* XV 1 I 1 vdd.

⁶¹ *A. Goetze*, *Kleinasien*² (1957) 155 vd.

⁶² *Goetze*, *y.a.g.e.* s. 156 vd. Diğeri metin yerleri için bk. *Friedrich - Kammenhuber*, *HW*² *Lfg.* s. 172 vd.

bez nasıl beyazlaşırsa, eritilen mum, yağ, yakılan tuz v.s. nasıl nitelik değiştirirse, atılan ok nasıl tekrar yatağını bulamazsa, ateşte kızartılan tohumlar nasıl filiz vermezlerse, nehirde akıp giden su nasıl geri dönmezse, yerinden uzaklaştırılan toprak, çakıl taşı v.s. nasıl yerini tekrar bulamazsa, kesilen kamış nasıl yeşermese, yağlı bitkiler yağlarını, üzüm şarabı nasıl içinde muhafaza ederse, taş temel nasıl sarsılmazsa, kara toprak suyu nasıl emerse, ateş suyla nasıl sönerse, kırılıp parçalanan taş, figürçükler ve diğer nesneler nasıl eski hallerine dönemezlerse, kör düğüm nasıl çözülmezse, soyulan soğan nasıl nitelik değiştirirse, anne baba çocuklarını nasıl severlerse, köpek nasıl dokuz uzvunu yalıyor iyileştirirse ve daha nice benzetmeler! “*Başın hastalığı duman olup göğe çıksın, elin hastalığını kara toprak kesip alsın...*” gibi majik ricalar da büyük bir yer tutmaktadır⁶³.

Metinlerden öğrenebildiğimiz hastalıklar ve bunların bilinen tedavi yöntemleri şöyledir⁶⁴:

İştahsızlık: Tere tohumu, şeytan tersi, AN.TAḤ. ŞUM^{SAR} bitkisi, “*beyaz ot*” alınır ve hastaya 7 gün süreyle verilir. Eğer iyileşmezse, şarap(?), sarımsak, pırasa kökü, *šullittini*- bitkisi, “*beyaz ot*” verilir⁶⁵.

Çeşitli uzuvlardaki rahatsızlık, körlük v.s.: Öldürülmüş panter ve diğer nesneler kullanılıyor (metin kırık)⁶⁶.

Erkeklik uzvunun (sırı?) damlatması(?): *tappi*- (bir çeşit sargı bezi?) ısıtılır ve uzuv iyileşinceye kadar tüm gece *tappi*-’nin içinde tutulur⁶⁷.

Kanama: Kan durdurucu ve tortulaştırıcı çeşitli bitkiler kanayan organın üzerine konuyor⁶⁸.

Göz rahatsızlığı, gözde kızarma(?), göz yaşlarının akması (trahom, göz iltihabı?): Su ve bandajlarla tedavi⁶⁹.

⁶³ KUB VII 1 + KBo III 80 Rs. III 1 vdd. = E. Laroche, RHA 77 (1965) 165 vdd.; L. Jacob - Rost, Das Lied von Ullikummi (1978) 38.

⁶⁴ Krş. Haas, Or 40 s. 411 vdd.; C. Burde, StBoT 19 s. 18 vdd.

⁶⁵ KUB XLIV 61 Vs. I 1 vdd.

⁶⁶ KUB XLIV 61 Rs. 10 vdd.

⁶⁷ KUB XLIV 61 Rs. 19 vdd.

⁶⁸ KUB XLIV 63 Vs. II 3 vdd.

⁶⁹ KUB VIII 38 + Rs. III 8 vdd.

Göz kanaması ⁷⁰.

Göz hastalığı ⁷¹.

Gözlerin önünde beyazlaşma ⁷².

Tik(?) ⁷³.

Körlük(?) ⁷⁴.

Katarakt(?) ⁷⁵.

Mahiyeti bilinmeyen bir göz rahatsızlığı ⁷⁶: “[O otu] gözlerimin içine sürecekler. İyileşek miyim, yoksa iyileşmeyecek miyim, bunu tan [rıya? soracağım]. Eğer bana gönderilen bu ot kâfi gelmezse, o diğer (otlardan) toplayacaktır. Eğer o (hekim) UGA.AN(?) otunu auli- uzvuna (gözün bir parçası?, krş. VII 36 III 6) tekrar sürmezse”, v.s. (Devamı fal). “Bundan başka (?) Aya’nın kızı M[em]iyaş ve hekimler hangi (şifalı) otu biliyorlarsa; şimdi (bu) otlar(ın sayısı) fazla olduğundan, hangi otun benim için saptanacağını fal aracılığıyla soracağım. Hangi hekimin benim için saptanacağını da fal aracılığıyla soracağım ve o (hekim), ilgili (şifalı) otu majestenin gözlerine sürecektir v.s. Şimdi talih falı iyi olsun”.

Bu ilginç fal metninin maalesef kötü korunmuş olan devamında, majestenin gözlerinin rahatsızlandığında, Piha- DU’nun babasının bir ot getirdiği ve bunun majestenin gözlerine sürüldüğü ⁷⁷; kraliçenin bir ot bulduğu, başka bir otu da rüyasında gördüğü ve bu otların yararlı olup olmayacağı soruluyor ⁷⁸. Burada gözünden rahatsız olan kral herhalde III. Hattuşili olacaktır, çünkü bu kralın II. Ramses’den göz doktorları ve ilaçlar istemiş olduğunu biliyoruz ⁷⁹.

⁷⁰ KUB VIII 36 II 10.

⁷¹ KUB VIII 36 II 7.

⁷² KUB VIII 36 II 17 vdd.

⁷³ KUB XXIX 1 + II 18. Metinde gözlerin sakinleşmesi, yatışması isteniyor. Bundan dolayı acaba aşırı sinirlilikle ilgili bir hastalık söz konusu olabilir mi?

⁷⁴ KUB XXVII 67 II 65.

⁷⁵ Kelime kelime “gözlerin bulutu”, KUB XXIV 13 // Vs. II 6, bk. V. Haas-J. Thiel, AOAT 31 (1978) 104 sat. 6. Ayrıca krş. KUB XLVIII 119 Vs.? 11 vd., Rs.? 8 vd.

⁷⁶ KUB XXII 61 Vs. I 6 vdd.

⁷⁷ KUB XXII 61 Rs. 9 vd.

⁷⁸ KUB XXII 61 Rs. 13, 21. KBo XVI 99 I 22’de de kralın göz hastalığı söz konusudur.

⁷⁹ KUB III 51; 401/c + , bk. E. Edel, Aerzte s. 44.

*Gırtlak hastalığı*⁸⁰.

*Öksürük*⁸¹.

*Hıçkırık tutma(?)*⁸².

*Baş dönmesi(?)*⁸³.

*Ağız hastalığı*⁸⁴.

*Sarılık(?)*⁸⁵.

*Cüzzam*⁸⁶.

*Taşla yaralanma(?)*⁸⁷.

*Baş hastalığı, baş şişmesi*⁸⁸.

*Felç*⁸⁹.

*Diz, kalp ve gözlerin titremesi*⁹⁰.

*Diş hastalığı*⁹¹.

*hu(wa)ltaramma-*⁹².

Genel olarak *rahatsızlık*⁹³.

inan- *hastalığı*⁹⁴.

*Ateş*⁹⁵.

*İshal*⁹⁶.

*Tırnak, kaburga, penis, ayak ve ayak tabanı hastalığı*⁹⁷.

Kramp(?), *Kuluç(?)*⁹⁸.

⁸⁰ KUB VIII 36 III 1.

⁸¹ KUB VIII 36 III 2.

⁸² KUB VIII 36 III 5.

⁸³ KUB VIII 36 III 9 vd.

⁸⁴ KUB VIII 36 III 16 vd.

⁸⁵ KUB VIII 36 III 18.

⁸⁶ KUB VIII 36 III 19.

⁸⁷ KBo XXIII 101 Rs.? 5 vd.

⁸⁸ KUB VIII 36 II 3 vd., 14.

⁸⁹ KUB XXIV 13 // Vs. II 4 = Haas - Thiel, y.a.g.e. s. 104.

⁹⁰ *kalkaltiya* -, bk. HW² Lfg. 3 s. 229.

⁹¹ KUB XLVIII 125 Vs. II 4 vd.

⁹² Ne olduğu bilinmeyen bir çeşit hastalık.

⁹³ *huwappanatar*, bk. HW 1. Erg. s. 7.

⁹⁴ Bk. S. Alp, *Anatolia* 2 (1957) 39 a. n. 43.

⁹⁵ *lappiya* -, *paḥḥur*, *taḫša* -.

⁹⁶ *menu* -.

⁹⁷ KUB IX 4 I 26 vdd. S. Alp, y.a.g.e. s. 46 vd.; H. Kronasser, *Die Sprache* 77

s. 154.

⁹⁸ KUB XXVII 67 + II 15 vdd. *huiltešsar*'ın kelime kelime anlamı "*çek-me(k)*"dir. A. Goetze, *ANET*³ (1971) 348'de bunu "*gerginlik, zihin yorgunluğu*" olarak çevirmektedir.

*Astım*⁹⁹.

*Cinsiyet uzuvlarındaki belirsiz bir rahatsızlık*¹⁰⁰.

*Ağız, dil(?) tutulması(?)*¹⁰¹.

Burada fırtına, şimşek çakması sonucu aşırı korku ve psikoşok yüzünden ortaya çıkan II. Murşili'nin ağız felci zikre değer¹⁰²: “*Büyük kral Murşili şöyle der: Kunnu’yu bir harabe kente gönderdim. Bu sırada bir fırtına çıktı; fırtına tanrısı korkunç bir şekilde şimşekler çaktı ve ben (çok) korktum, ağzımdaki sözler azaldı ve çok az kelime çıkarabildim, kelimeleri devamlı olarak yutuyordum. Yıllar gelip geçtikçe bu mesele rüyama girmeye başladı. (Bir gün) rüyada tanrının eli bana dokundu (geldi) ve ağzım felç oldu*”¹⁰³.

*Uçuk benizlilik, kansızlık (animi?)*¹⁰⁴: Tedavisi hem majik, hem de tıbbidir, şöyle ki: çeşitli dozlar karıştırılıp, çocuğun ağızı bununla yıkıyor, gargara(?) yaptırılıyor; sonra da çocuğa yutturuluyor. Aynı karışım çocuğun vücuduna, başına, kışına dökülüyor, arkasından banyo yaptırılıyor; sudan çıkarıldığında üzerinde bir *HUR - RI* kuşu çevriliyor v.s. En sonunda koyun yağı ve anlamı bilinmeyen birçok şeyle merhemleniyor.

*İç organların yenmiş olması*¹⁰⁵. Kansızlık bu hastalığın sonucu gibi gözüküyor. Bundan dolayı karaciğer yetersizliği olabilir¹⁰⁶: Tedavi şekli yukardaki kansızlık gibi.

*Cinsi iktidarsızlık*¹⁰⁷: Cinsi iktidarsızlığa karşı ritüel: 1. günde erzak: 3 kurban ekmeği, incir, üzüm..., tanrı yemeği, her şeyden

⁹⁹ *tuhhuyatt* -, bk. HW 1. Erg. s. 21.

¹⁰⁰ *šatar*, HW 2. Erg. s. 23.

¹⁰¹ *iššaš damenkuwar*.

¹⁰² Bu çeşit bir yorum için bk. *A. L. Oppenheim*, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East* (TAPhS New Series 46) (1956) 230; *A. Ünal*, *Belleten XLI/163* s. 433 ve a. n. 63-64.

¹⁰³ Kelime kelime “*ağzım yana doğru gitti*”. Bunun arkasından meşhur ritual geliyor. Murşili'nin bu musibetten kurtulup kurtulamadığını bilemiyoruz, *A. Götz-H. Pedersen*, *MS* (1934) 4; ek metin için bk. *H. Otten - Chr. Rüster*, *ZA* 63 (1973) 90 vd.

¹⁰⁴ *alpanza* -, KUB VII 1 + Vs. 1 vdd.

¹⁰⁵ KUB VII 1 + Vs. 1 vdd.

¹⁰⁶ Roma inancındaki *strigae* kuşlarıyla olan paralellik için bk. *Kronasser*, *Die Sprache* 7 s. 145; *V. Haas*, *Magie und Mythen im Reich der Hethiter I. Vegetationskulte und Pflanzenmagie* (1977) 168 ve a. n. 71.

¹⁰⁷ KUB IX 27 + I 1 vdd. = *A. Goetze*, *ANET*⁸ (1971) 349 vd.

biraz. Çiftleşmemiş bir koyun postu, bir fiçı şarap, (baş örtüsü) veya erkek hastanın gömleği alınır. Bunların hepsi erzakın üstüne konur. Bir bakire kız bu malzemeyi alır; hasta, bir banyo aldıktan sonra arkadan gider. Tekrar banyo yapar. Malzemenin tümü açık araziye alınır; orada kamıştan bir kapı yapılır. Kırmızı ve beyaz ipler bağlanır; hastanın eline bir ayna ve kirman verilir; kapıdan geçirilir. Kapıdan çıkınca ayna ve kirman elinden alınır. Yay ve ok verilir. Sembolik olarak bir kıza yaklaştırılan bir hadımın dışkı ve idrardan başka birşey çıkaramadığı görülür ve aynı şeyin hastanın başına gelmemesi istenir. Eğer tanrı bir hastaya çocuk verirse, onların tanrıya adak ve kurban sunacakları belirtilir v.s. İktidar tanrısı herhalde Uliliyašši'tir. Metnin devamında hasta istihareye yatıp, tanrının onun yanına gelip gelmeyeceğini, onun yanında uyuyup uyumayacağını görmek istiyor.

Kısırlık veya yaşlılık sonucu çocuk yapamama: Çeşitli hastalıklardan, belki de hastalık psikozundan bir türlü kurtulamayan III. Hattušili, bevlevi hastalıkların tedavisindeki üstün başarılarını Herodot'tan bildiğimiz Mısırlı tabiplerden ve getirecekleri ilaçlardan büyük bir safdillilikle bir mucize beklemiş, kendi iddiasına göre ellisine basmış, bir türlü çocuk doğuramayan ve bundan dolayı en az iki koca değiştirmiş olan¹⁰⁸ talihsiz kızkardeşi Matanazi (= DINGIR^{MEŞ}-IR-i-) için de Mısır'dan doktor ve ilaçlar istemiştir. II. Ramses'in istihbaratına göre bu kadın elli değil, altmış yaşındaymış. Ramses mektubunda Hattušili'ye altmış yaşındaki bir kadını doğurtacak ilaç ve hekimlerin Mısır'da da bulunmadığını yazıyor. Ancak Hattušili'nin ısrarları üzerine bir büyü rahibi, bir doktor ve bazı ilaçları gönderiyor ve kendisinin de inanmadığı bu konuda "*Güneş ve Fırtına tanrıları yardımcın olsun*" diyor¹⁰⁹. Bu şifalı otlar arasında, bir çok kavimlerde hamileliği teşvik edici özelliği olduğu bilinen adaçayı ve kereviz bulunabilir. Bevlevi hastalıklar konusunda hemen hiç bir şey bilmeyen Hititler buna karşın, Papanikri ritualinin gösterdiği gibi¹¹⁰, doğum sırasında doğum sandalyesinin kırılması gibi hiç de önemli olmayan bir durumda, bir sürü hokus pokusu içeren çetrefil bir ritual yapmışlardır.

¹⁰⁸ A. Ünal, THeth 3 (1974) 55 vdd.

¹⁰⁹ Edel, Aertzte s. 68 vdd.

¹¹⁰ F. Sommer - H. Ehelolf, Pap (BoSt 10, 1924) 2 vdd.

Hititlerin hastalık ve bunun tedavisine karşı takındıkları lakayt tavra en güzel örnek olarak, kral III. Hattuşili'nin hastalığı gösterilebilir. Sayısız metin yerlerinden bu adamın hasta olduğunu biliyoruz. Ancak ne kendisi, ne de karısı Puduhepa bize ne hastalığın cinsi, ne de tedavi yöntemleri hakkında bilgi veriyorlar. Yalnız Hattuşili'nin göz rahatsızlığı yanında ¹¹¹ kronik, fakat öldürücü olmayan bir hastalıktan da muzdarip olduğunu biliyoruz ¹¹². Bu hastalık, karısı Puduhepa'nın da aşırı ihtimamı yüzünden o kadar abartılmıştır ki, insan ister istemez Hattuşili ve Puduhepa'nın kendilerinden sonra gelecek kuşaklarda ve tanrılar nazarında sanki merhamet duyguları uyandırmak istiyormuş gibi veya belki de doğu düşüncesinde hâkim olan hasta insanın masum olduğu ilkesinden hareketle, Hattuşili'nin eşine tarihte az rastlanan entrika ve cinayetlerini affettirmek çabası içinde oldukları izlenimini ediniyor ¹¹³. Eğer hastalıklar gerçekten bir tür ilahi ceza idiyse, Hattuşili ta çocukluğundan itibaren öldürücü olmayan, fakat ağrı ve sızılılarıyla ona ölüm döşegine kadar eşlik eden bir veya birden fazla hastalıklarla bu suçun cezasını hakkıyla çekmiştir, denebilir.

Burada, eski doğu insanı tarafından niteliği henüz bilinmeyen ve bundan dolayı çeşitli adlarla anılan ruh hastalıklarına da ¹¹⁴ değinmek gerekecektir. Hititçede de ruh hastalığını ifade eden bir sözcük şimdiye dek bilinmemektedir. *kurkurima-* / *kurkurai-* sözcüğünün, ruhi bunalımlar sonucu kasten “*inti*har” anlamına geldiği öne sürülmüştür ¹¹⁵. Gene yemin anlamına gelen *lingai-*'nin Babilcedeki *māmīt* gibi “*psikopatik cinayet*” olduğu söylenmiştir ¹¹⁶. Bundan dolayı ruh hastalıklarını dolaylı yollardan öğrenebiliyoruz. Hitit metinlerinde oldukça sık karşımıza çıkan “*büyüklenmiş insan*” ¹¹⁷ deyimiyle çok önemli bir musibet olarak karşımıza çıkan ve sadece majik ve ritüel yöntemlerle tedavisi yapılmaya çalışılan hastalığın bir çeşit ruh hastalığı olması muhtemeldir ¹¹⁸. Aynı şekilde “*kötü rüyalar*” (*idaluš*

¹¹¹ Bk. yukarıda s. 15

¹¹² *Unal*, THeth 3 s. 45 ve a. n. 38-39.

¹¹³ *Unal*, THeth 6 s. 100 ve Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (1978) 122 [basılmamış manuskript].

¹¹⁴ *B. Meissner*, *Babylonien und Assyrien II* (1925) 287.

¹¹⁵ *H. Otten*, *ZA NF* 20 (1961) 142; *J. V. K. Wilson*, *AS* 16 (1965) 290.

¹¹⁶ *Wilson*, y.a.g.y.

¹¹⁷ *UN - aš alwanzaḥhanza*, metin yerleri için bk. *HW* ² Lfg. 1 s. 63.

¹¹⁸ *L. Jacob - Rost*, *THeth* 2 (1972) 56.

teşhâş) gören bir kimsenin de ruh hastası olduğu öne sürülebilir¹¹⁹. Bundan başka “*korku, dehşet*” (*hatugatar*), “*depresyon*”¹²⁰, “*daralma, bunalma, korku*” (*pittuliya*–) gibi psikolojik durumlar arkasında da türlü ruh hastalıkları gizli olabilir. Yün iplerle çadırın önüne bağlanarak tedavi gören bir hasta¹²¹ ruh hastası değil de başka ne olabilir?

Son olarak *inan*– hastalığı yüzünden çılgına dönen prens Kantuzili’nin rahatsızlığı da ruh hastalığından başka birşey olmayacaktır, çünkü bu prens meşhur duasında¹²² kendisinin büyük bir ruh bunalımı içinde bulunduğunu belirtmekte, tanrısından kendisine günahlarının neler olduğunu rüya ve fal aracılığıyla bildirmesini istemekte ve içinde bulunduğu ruh halini şöyle dile getirmektedir¹²³: “*inan–hastalığı yüzünden evim benim için bir karabasanlar (pittuliya– ‘korku’) evi oldu. Korkudan ruhum başka bir yere akıyor. Yeni yıl (?) hastası gibi oldum. inan– hastalığı ve dehşet (korku) şimdi benim için (artık) çekilmez oldu (büyüdü). Ey tanrım, bunu sana anlatmak zorundayım*”. Böyle bir şikâyetin arkasında, psikiyatrik bir rahatsızlıktan başka ne söz konusu olabilir?

VI. SONUÇ

Hititlerin gerek hastalıklara neden olan hijyenik konularda, gerekse belirli hastalıklara karşı ne kadar kayıtsız ve bilgisiz olduklarına yukarda kısaca değindik. Önlemlerin hemen hepsi majik veya uzun tecrübelerle dayanan kocakarı ilaçları ile ilgilidir. Kraliyet ailesini ilgilendiren çok önemli hastalıklarda dışardan, özellikle Babil ve Mısır’dan tıbbi yardım istenmiştir.

Şimdiye dek salgın hayvan hastalıklarının yayılmasına karşı tek önlem olarak yorumlanan HK § 163 ise, ileri sürülen son bir görüşe göre, bununla ilgili değildir¹²⁴.

¹¹⁹ Krş. Rost, y.a.g.e. s. 67.

¹²⁰ *iştanzanaš impa* –, kelime kelime “*ruhun yükü*”. Krş. *wišuriyant* –, KUB XXX 65 + III 2 vdd. = O. Carruba, StBoT 1 (1966) 9.

¹²¹ KUB XVII 12 III 16.

¹²² KUB XXX 10, bk A. Kammenhuber, ZA NF 22 (1964) 154 vdd.

¹²³ KUB XXX 10 Rs. 14 vdd.

¹²⁴ V. Ivanov, ArOr 47 (1979) 91 vdd. *šuniyahh* – fiilini “*tanrıya ait olmak*”, *išuwanni* – *išuwani*’ı ise “*mukaddesleşme*” olarak yorumlamakta ve bu kanun maddesinin hayvan hastalıklarıyla hiçbir ilişkisi olmadığını öne sürmektedir.

Kanımızca Hititlerin tıp ve hastalıklar konusunda ulaştıkları en büyük aşama ve tek buluşları, hiç olmazsa hastalıklardan yer değiştirmek suretiyle kaçmanın, tek çare olduğu bilincine varmış olmalarıdır. Çünkü bir mektupta, kitle ölümlere sahne olan Aşušuḫa kentinde bulunan bir prensesin oradan alınıp başka bir yere taşınmasından söz edilmektedir¹²⁵.

¹²⁵ KBo XVIII 10 Vs. 2 vdd.